

ARTUR BENKO GRADO BOJNIČKI KAO EVIDENTIČAR MIGRACIONIH I MASOVNIH GOSPODARSKO-SOCIJALNIH KRETANJA U HRVATSKOJ U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA

ARTUR BENKO GRADO BOJNIČKI, CHRONICLER AND STATISTICIAN OF MIGRATIONS AND MASS SOCIO-ECONOMIC EVENTS IN EARLY 20TH CENTURY CROATIA

Mira Kolar-Dimitrijević
red. prof. u mirovini
Zagreb, Draškovićeve 23
mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno/Received:: 15. 5. 2012.
Prihvaćeno/Accepted: 25. 10. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 262.12 (497.5-3 Artur Benko)

SAŽETAK

Artur Benko Grado Bojnički, podrijetlom Podravec, bio je jedan od najplodnijih hrvatskih pratilaca društvenih i osobito statističkih podataka u međuraću, a s obzirom da je pratio i kretanja u svijetu možemo ga nazvati i prvim hrvatskim globalistom. S pravničkim obrazovanjem, dvadesetgodišnjim upravnim iskustvom, znanjem stranih jezika Benko je sistematično proučavao masovne pojave u Hrvatskoj posebice cijene, zarade i migracije. On je bio pionir na tom polju. A bio je pionir i u svojoj obitelji koja je bila krajiška, vojnička u službi Austro-Ugarske Monarhije sve do njegove preorijentacije prema privrednim i migracionim temama. Artur Benko je naveo da mu obitelj potječe iz Peteranca kraj Koprivnice. Njegov rad je višeslojan. Radio je kao upravnik, književnik, pjesnik, prevodilac u prvom dijelu života do 1918. godine i kao statističar i ekonomski pisac u drugom dijelu od 1918. do smrti. U oba dijela života bio je izvanredno marljiv i sistematičan, veliki poznavalac i povijesti i književnosti i ekonomske literature na stranim jezicima. Zahvaljujući njemu možemo danas pratiti kretanje cijena, nadnica i troškova života koje je tiskao u statističkoj reviji Indeks na hrvatskom, engleskom, francuskom jeziku, a radio je potrebne statistike i o masovnim socijalnim pojavama za potrebe novčarskih institucija. Najpoznatiji je kao istraživač migracija te je od deset planiranih svezaka migracione enciklopedije uspio objaviti dva sveska: Kanadsku migracionu enciklopediju (1930.) i Zakonodavstvo za useljavanje u Ameriku - Common Law (1933). Bio je i član mnogih društava i svakako je njegov rad značajan za istraživanje ekonomske, socijalne i migracione povijesti.

Ključne riječi: Artur Benko Grado, obitelj Benko Bojnički, iseljništvo, statistika, socijalne prilike.
Key Word: Arthur Benko Grado, famyly Benko Bojnički, Emigration, Statistik, Social wiew.

Artur Benko Grado Bojnički bio je jedan od najplodnijih hrvatskih pratilaca društvenih i osobito statističkih podataka u međuraću a s obzirom da je pratio i kretanja u svijetu možemo ga nazvati i prvim hrvatskim globalistom. S pravničkim obrazovanjem, dvadesetgodišnjim upravnim iskustvom, znanjem stranih jezika Benko je sistematično proučavao masovne pojave u Hrvatskoj posebice cijene, zarade i migracije. On je bio pionir na tom polju. A bio je pionir i u svojoj obitelji koja je bila krajiška,

vojnička u službi Austro-Ugarske monarhije sve do njegove preorijentacije prema privrednim i migracionim kretanjima. Artur Benko je naveo da mu obitelj potječe iz Peteranca kraj Koprivnice.

I.

Obitelj Benko od 18. do 20. stoljeća. Povijest razlomljenih dijelova hrvatskog korpusa nepresušno su vrelo podataka o povijesti Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali i povijesti Austrije, čija je opstojnost u mnogome ovisila o hrabrosti krajišnika iz Hrvatske ali i Varaždinske Vojne krajine. Iako se obitelj Benko spominje i enciklopedijama ne daje im se ono mjesto koje im pripada. Članovi obitelji Benko našli su se u *Hrvatskom biografskom leksikonu* 1983. godine, ali su napisi o njima fragmentarni i svakako nedovoljni. Drugi krajevi u Hrvatskoj su takve zaslužne obitelji historiografski obradile i dale im u povijesti ono mjesto koje im pripada. To se međutim nije desilo obitelji Benko za koju imamo malo i često čak netočnih podataka, pa se u *Hrvatskom biografskom leksikonu* navodi da obitelj potječe iz Đurđevca, a sam je Benko naveo 1942. da mu je obitelj iz Peteranca kraj Koprivnice.¹ Obitelj je vrlo stara i koprivnički sudac Benko u jednom dokumentu od 10. studenog 1308. govori o mlinarstvu na potoku Koprivnici.² Obitelj Benko se spominje i u prvom svesku Ujevićeve *Hrvatske enciklopedije*.³ Danica Pinterović je Benkove uvrstila među krajiške uglednike. Navela je da su majori **Josip i Gašpar** dobili 1790. hrvatsko-ugarsko plemstvo.⁴ Josip Benko je 27 godina služio u ilirskoj dvorskoj deputaciji a Gašpar je bio vrhovni zapovjednik carske garde i 32 godine je služio u carskoj vojsci i bio više puta ranjen u Sedmogodišnjem ratu. Sin Josipa **Ivan Benko** (Đurđevac, 19. V 1775. - Monteggio Maggiore 1804.) borio se na talijanskom frontu.

Sin Gašpara **Ivan Benko od Bojne** (?- Glina, 22. V 1855.) bio je prvo kapetan đurđevačke pukovnije do 1818 kada je dobio austrijsko plemstvo s pridjevom Bojnički, Već 1820. je major kod Prve banijske pukovnije, a od 11. rujna 1830 je potpukovnik kod treće Ogulinske pogranične pukovnije odakle je premještan banskoj pograničnoj pukovnici i 29. svibnja 1835. imenovan pukovnikom, 1842. generalmajorom, a 25. kolovoza 1843. zapovjednikom tvrđave Osijek, te je kasnije postao i podmaršal.⁵ Njegovo odlikovanje 1838. zabilježile su i *Ilirske novine*.⁶ Osobito zaslužan za napredak i uređenje Topuskog te je glasovito drugo vrelo u Topuskom dobilo po njemu ime.⁷ Topusko je kasnije nastavio uređivati njegov nasljednik Josip Jelačić koji je od 1842. do 1848. bio zapovjednik Prve banske pukovnije. Barun Ivan Benko je kao komandant Prve banske. pukovnije poslao krajiškog »fuhra« Stjepana Lončarevića u pokušaj Liepu Ves u Zagreb da uči kako se gaje dudovi odnosno izrađuje svila.⁸ Dao je Jelačiću veliku slobodu kod osnivanja prve podružnice Hrvatsko-slavonskog

¹ Hrvatski državni arhiv, (dalje HDA), fond 790, Benko. kut.- 2 - Molba Artura Benka dr. Andriji Artukoviću, ministru unutarnjih poslova za priznanje 35 godina službe 1942 godine. Ministarstvo unutarnjih poslova br. 35115/1-6 - 29. IX. 1942. Svoju molbu Benko je uputio i generalu Laxi. Do krivog podatka u Hrvatskom biografskom leksikonu Danica Pinterović je došla zbunjena vjerojatno time što je glasoviti Ivan Benko bio rođen u Đurđevcu a i služio kao kapetan đurđevačke pukovnije. Osim toga Peteranec je bio satnija Đurđevačke pukovnije.

² Dragutin FELETAR, Podravina, I, Koprivnica 1988., 60.

³ Vidi bilj. 1. Obitelj je ušla i u *Gottin plemićki almanah za godinu 1883*.

⁴ Danica Pinterović, Obitelj Benko, Artur Benko Grado, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983., str. 665.

⁵ U diplomi 1815. car Franjo ističe da se je Ivan odlikovao u ratovima protiv Francuza i Turaka, te da je učestvovao u 42 bitke i juriša, blokada i opsjeđanja te da se naročito istaknuo 1813. i 1814. u bitci kod Laricia i Zirknitza, blokade kod Palmanove i Grada, o za oslobođenje Grada 1814. bio je i posebno odlikovan. /HDA, Benko, kut. 2 - list 224. pisma - odgovor Benka na upitni arak generalu Laxi za njegovo djelo *Kroatische Generale* 31. V 1927 pridodano molbi Artukoviću za priznanje 35 godini staža.)

⁶ *Ilirske narodne novine*, 45. 9. VI. 1838. Bio je oženjen s Katherinom Redl v. Rottenhausen. (HDA, Beko, kut. 126, korespondencija 1938, br., 144.)

⁷ Branko VUJASINOVIĆ, Topusko i njegova mineralna vrela kroz povijest, *Hrvatske vode*, 46 od ožujka 2004., str. 59.

⁸ *Gospodarski list*, 27, 28. VI. 1856., 118.

gospodarskog društva za podizanje gospodarstva u Banskoj krajini 1842. ali je ova uskoro zabranjena od krajiškog vodstva.⁹

Gašparov sin **Antun Benko od Bojne** (23. I. 1811. - Olomouc, 26. III. 1875) služio je od 1849. do 1858. u Prvoj banskoj pukovnici u Glini.¹⁰ a tu se nalazio od 1866. do 1857. i pjesnik Petar Preradović te je zajedno s Ivanom Trnskim pomogao pjesniku da povrati i obogati svoje znanje hrvatskog jezika.¹¹ On je veliku brigu posvetio glinskom parku koji ima svoj razvojni put još od 1689 godine, kada je bio depresija u kojoj se zadržavala voda. G. 1769 sagrađena je na prostoru parka kapela u čast Sveca Ivana Nepomuka koja tu ostaje do 1830 godine, a pošto je zaravnat prostor parka tu se je stotinu godina održavao sajam sitne robe i prehrambenih namirnica, pa se stoga zvao »Ženski plac«, odnosno Glinski trg. Na karti Gline iz 1841. uočavaju se veće promjene. Oko 1845. zatrpana je većina jaraka, pa je zasađen i središnji dio parka, a platane ispred nove župne crkve sv. Ivana Nepomuka dao je zasaditi još pukovnik Josip Jelačić Bužimski prije 1848. godine. Antun Benko Grado uređuje jugoistočni i sjeverozapadni dio glinskog parka dajući zasaditi okrugle rondele gdje su zasađene ruže, i uređuje staze. Na rubu tog parka bila je i kadetska škola, i stan pukovnika, a u sredini parka bila je podignuta drvena sjenica s klupama za mjesnu glazbu i odmaranje. Antun Benko je zajedno s grunтовničarom Ivanom Kadićem i nadžumarom T. Dizdarom podnio izvještaj o stanju šuma, koje su poslije 1849. postale zanimljiv objekt za trgovce drvom koji su počeli dolaziti iz Štajerske i Mađarske.¹² Bio je kasnije zapovjednik petrovaradinske pukovnije a umro je kao podmaršal u Olomoucu gdje je i pokopan, te je prema mišljenju Petra Preradovića i Ivana Trnskog trebao biti izabran za bana 1848. godine.¹³

Franji Benko krajiški oficiri podigli su u znak zahvalnosti za dobro upravljanje ličkom pukovnijom spomenik u Modrušu. Ovaj Franjo bio je djed Artura Benka.

Poslije 1848. osjećaju se pokušaji članova obitelji Benko da ovladaju tehničkim zvanjima i tehničkim službama i to uglavnom radeći u vojnoj floti kojoj se počela posvećivati veća pažnja kada je Austrija izgubila sjevernu Italiju a onda i Veneciju gdje je bila stacionirana austrijska flota.

Sin Antuna **Jerolim (Jeronim)** (Prag, 1843. - Beč, 1904.) bio je kapetan austrijskih bojnih brodova, i napisao je nekoliko knjiga iz povijesti pomorstva.¹⁴

Drugi Antunov sin barun **Izidor** (Prag, 7. I 1846 - Zagreb, 19. IV. 1925) bio je zaštitnik Artura Benka prilikom njegovog dolaska u Bosnu.¹⁵ Svršio je vojne nauke specijaliziran za ratnu mornaricu

⁹ Ivica GOLEC, Pukovnik Jelačić, predsjednik prve podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i podizanje gospodarstva u Banskoj krajini 1841.-1848. U zahvalu za gradnju ceste Ivan Trnski ja napisao 1844. i stihove »Ljubimo te, naša diko«. rvasko-slasvonskog gopsodarskog durđštva i podizjenja gospodarstva u Banskoj krajini 1841.-1848.

¹⁰ HDA, Benko, kut. 126, korespondencija 1938. - br. 146. Danica Pinterović u Biografskom leksikonu krivo navodi datum rođenja 26. X. 1822). Oženio se u Pragu s Amaliom Barbarom v. Prochaska, pa vjerojatno odatle i dolazak više Čeha tog prezimena u Hrvatsku.

¹¹ *Pučki prijatelj*, Varaždin, br. 4, II. 1874, str. 28.

¹² Oesterreichische Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Arhiv, KA- HKR B VII/371 F-10. (Prema I. GOLECU, Šumarski odnosi).

¹³ D. Pinterović, Benko Bojnički, n.dj., str. 655. Nakon što je zabranjen rad Gospodarskog društva u Glini tek 1865. je krajiški časnik Stjepan Pejaković je osnovao u Petrinji Gospodarsku bratovštinu, pomogavši i osnivanje istovrsnog društva u Virju, a oba su imala sličan sadržaj rada kao podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva.

¹⁴ *Geschichte des k.k. Kriegs-Marine während der Jahre 1848. und 1849., Beč 1884. Vol. 1. Geschichte des k.k. Kriegs-Marine.; Reise S.M. Schiffes »Zrinyi« über Malta, Tanger und Teneriffa nach Westindien in den Jahren 1885. und 1886, Pula 1887.; Die Reise S.M. Schiffes »Frundsberg« im Rothen Meere und an den Küsten von Vorderindien und Ceylon in den Jahren 1885-1886., Pula 1888.; Reise S.M. Schiffes »Albatros« unter Commando des k.k. Fregatten-Kapitäns Arthur Müldner nach Süd.-Amerika, dem Caplande und West-Afrika 1885-188- Hrsg. von des Redaction der Mittheilungen sud dem Gebiete des Seewesens. Mit eines orientierenden Reiseskitze, Pola- Wien, 1889.; Das Datum auf dem Philippinen, Pola 1890 (Miotheilungen sus dem Gebiete des Seewesens, Hrsg vom k.k. Hadrographiscne Marine- Bibliothek, 8. Jhr. (XVIII)..*

¹⁵ Dokumentacija o Izidoru Benku nalazi se u fondu Artura Benka Grade (HDA, Benko, kut. 3 - 8.

i 1864. radio u Šlesko-Holsteinu da bi 1866. u bitci kod Visa dobio kolajnu za hrabrost te je bio kapetan korvete u rezervi. Raznim misijama obišao cijeli svijet. G. 1883. ušao u bosanskog hercegovačku upravu. Poslan u Nevesinje, gdje je uspio smiriti nevesinjski ustanak 1882. godine. Onda je imenovan za okružnog predstojnika u Mostaru, a 1895. je imenovan predstojnikom Odjela za unutrašnje poslove Zemaljske vlade u Sarajevu, te je provodio ideju Kallaya na stvaranju bošnjačke nacije. Dvadeset je godina izgrađivao bosansko-hercegovačku upravu surađujući s Kostom Hörmannom, urednikom *Nade* iz Bjelovara i Ćirom Truhelkom, te je kao civilni adlatu osobitu pažnju posvetio modernom parničnom postupku uvažavajući i šerijatsko pravo gdje je to bilo potrebno. Kada je donesen bosansko-hercegovački Ustav i uveden parlamentarni život bio je penzioniran 1912. te se je nastanio u Zagreb na Deželićevom prilazu br. 2., dakle u zgradi Narodnih novina, i k njemu je često dolazio praukun podmaršala Ivana Arthur Benko, sin inženjera Alfreda.¹⁶ Na njegovom pokopu govorio je Savski divizijski general Uzun Mirković.¹⁷

Brat Izidora bio je astronom **Ivo Benko** (Karlovac, 26. IX. 1851. - Gorica, 23. XII. 1903.) koji je od 1874. postao pomorski časnik te je izučio u Grazu kod profesora Johanna Frischaufa astronomiju i radio na zvjezdarnici Hidrografskog ureda u Puli koju je opremio modernim instrumentima, te je sudjelovao i kod opremanja austro-ugarske flote najmodernijim spravama i kronometrima. On vodi zvjezdarnicu od 1883. do 1901. kada se je zbog narušenog zdravlja morao povući. Vršio je sustavna astronomska opažanja i objavljivao u kielskom časopisu *Astronomische Nachrichten*.¹⁸

I konačno **inž. Alfred Benko** (Ivanska 1841.- Zagreb, 1884.)¹⁹ Bio je unuk Ivana po kojemu je nazvano jedno vrelo u Topuskom, i sin komandanta petrovaradinske pukovnije Antuna. Oženio se Jelenom Draženović Požertvanski, rođenoj 1843. u Prosječenom kamenu u Bosni, koja se deklarirala pripadnicom starog plemstva iz Bosne odakle su Draženovići pobjegli pred Turcima u kraj oko Ogulina. Umrula je 31. prosinca 1928. u Grazu. Imali su dvoje djece, Olgu, rođenu u Ogulinu 5. II. 1873. koja se udala 1894. u Zagrebu za inž. državnih željeznica Dragutina Kafku, i sina našeg Arthura Benka Bojničkog koji se poslije 1918. naziva Artur Benko Grado.²⁰

Ova loza Benkovih kretala se od zavičajne đurđevačke pukovnije (Peteranec i Đurđevac, preko Banije (Banovine) i Zagreba sve do Pule ratujući, gradeći i upravljajući te učeći. Ostavljali su svugdje gdje su živjeli tragove svoga rada, pa te tragove treba pronaći i pročitati, jer pokazuju na mnogo primjera da je Vojna krajina iznjedrila mnogo kvalitetnih ljudi na raznim područjima života i da je talentiranim krajišnjicima bilo omogućeno da se školuju i da unapređuju znanost i spoznaje svoga doba. U kontekstu toga treba gledati i Artura Benka Gradu, kojim se bavimo u ovoj studiji i koji je otišao najdalje i najšire od svih svojih predaka ali je dobio najmanje zahvale i nagrade.

Prezime Benko često se susreće u okolici Koprivnice. U Sigetcu je rođen polovicom devetnaestog stoljeća i teolog **Tomislav Benko** (Sigetec, 13. X 1847), koji je pisao u Obzoru kritičke članke, i koji je radi toga morao napustiti studiranje u Zagrebu te je škole završio u Đakovu te je radio kao svećenik u punitovačkoj župi.²¹

¹⁶ Artur Benko je ostavio neke zapise o Izidoru iz razdoblja 1921-1934. (HDA, Benko, kut. 2. I/2-8. i kut. 109-2 - Izidor barun Benko.)

¹⁷ *Hrvatski Radiša*, 9., 1. V. 1925., str. 82. Izidor je bio kapetan korvete u rezervi, posjednik zlatne kolajne za hrabrost u bitci kod Visa 1866, civilni adlatu (upravnik) Bosne i Hercegovine, začasni građanin nekoliko gradova. Bio je oženjen s Johannom rođ. v. Plessing, koja je umrla 12. svibnja 1923. u Beču kod sina dr. Viktora.

¹⁸ Z. BRITVIĆ, Hrvatski astronom Ivan Benko, *Zbornik Drugog sknmpčozija iz povijesti znanosti*, Zagreb 1980.; Žarko Dadić, Ivo Benko, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983., str. 655.; Korade Korlević, KNJIGA, Glasoviti ljudi s otoka. U Puli je bila smještena vrlo bogata mornarička knjižnica čije počeci padaju u 1802. kada je Venecija bila mornaričko središte. Knjižnica je jako stradala. Zajedno s Ivom Benkom služio je i sin Pera Preradovića Dušan i tu je rođena Dušanova kći, koja je autorica austrijske himne.

¹⁹ Alfred rođen 29. V 1841 u Ivanskoj, a umro je u Zagrebu 1884. i služio je kao potporučnik u pukovniji od rujna 1861 do 1864. kada je izašao iz vojske te je onda radio kao za Zemaljsku vladu u Zagrebu kao inženjer.

²⁰ Državni arhiv u Zagrebu, Imenik zavičajnika, br. 1016, 1017, 1018, 1019.

²¹ Ivan Berti, Župa Punitovci, *Narodna obrana*, 27, 5. VII. 1930.

U Peterancu je živio u međuraču i istaknuti sindikalni funkcioner **Ivan Benko** koji je bio povratnik iz Amerike, te je bio jedan od sindikalnih vođa u Nezavisnim sindikatima Ivana Krndelja.²²

II.

Artur Benko Grado (Ogulin, 6. VI. 1875. - Zagreb, 10. VII. 1946.)²³ nije bio ni vojnik, ni tehničar već specijalist za istraživanje migracionih i socijalnih kretanja u zemlji i svijetu te je pod tim imenom ušao već i u ediciju *Znamenitih Hrvata (925-1925 godine)*²⁴. U toj je ediciji Benko naveden kao publicist i istraživač migracija, i to mu je ostalo do danas u svim enciklopedijama i leksikonima u koje je ušao. Međutim Artur Benko je bio mnogo svestraniji znanstvenik i pisac na što sam upozorila još 1978. u svojoj do danas neobjavljenoj disertaciji,²⁵ ali je trebalo dočekati 2003. da akademik Vladimir Stipetić uvrsti Artura Benka Gradu u redove uglednih ali i zaboravljenih statističara i ekonomista zanemarujući njegovu istraživačku migracionu aktivnost i stavljajući u prvi red njegove socijalno-ekonomske radove, zapravo časopis *Indeks*, koji je bio prvi statističko-ekonomski časopis u Hrvatskoj, koji je Benko neumorno izdavao od 1928. do 1941 godine.²⁶ Benka je ispravno ocijenila i arhivistica Jasna Stanković sredivši njegovu rukopisnu ostavštinu poslije Benkove smrti.²⁷ Život Benka mogao bi se kvalitetno rekonstruirati objavljivanjem njegovih dnevnika o putu po Zapadnom Balkanu 1894.-1895., dnevniku o boravcima u Parizu, Italiji i Zagrebu od 1895. do 1900., te dnevniku »Die politische Lage in Bosnien und Hercegovina od 1900.-1915.« kao i Ratnom dnevniku u tri sveska iz 1914.-1918., te dnevniku njegovog zatvaranja i istrage 1919. godine. Očuvana je i korespondencija kao i rukopisi i bilješke, od kojih jedan dio nije nikada objavljen ili su objavljeni anonimno.²⁸ Zanimljivo je da nije nastavio pisanje dnevnika poslije 1918. vidjevši očito da je to jalov posao koji ga može samo kompromitirati. Uostalom poslije 1918. od okružnog predstojnika u Bihaću Arthura Benka Bojničkog postao je publicist Artur Benko Grado.

Bio je sin ing. Alfreda Benka a ime koje je nadjenuo sinu tj. Arthur, kao i traženje da nauči engleski jezik, ali i francuki, talijanski i njemački, ukazuje da je inž. Alfred želio da mu sin razbije tradiciju vojničkog školovanja i da postane kozmopolita, kako je to Benko napisao u svojoj pismenoj obrani krajem 1918. kada ga je bosanski Narodni odbor zatvorio optužujući ga za suradnju s Austro-ugarском Monarhijom.²⁹ Otac mu je očito osjetio novo doba kada su se francuski i engleski brodovi počeli pojavljivati na Dunavu, demonstrirajući nove sile u Europi i najavljujući velike promjene.

²² M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Angažovanje Josipa Broza na sindikalnom organizovanju radničke klase Koprivnice 1927. i 1928. godine. Zbornik: *Tito, radnička klasa i sindikati*, Beograd 1979., 105-116.; Ista, Tito u Koprivnici, *Glas Podravine*, br. 23, 7. IX. 1971.; Ista, Tvornica Danica i njeno radništvo, *Podravski zbornik* '76, str. 26-34.

²³ Državni arhiv u Zagrebu, Imenik zavičajnika 1019.

²⁴ V.D., Benko Artur, barun, *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, Zagreb 1925., str. 26.

²⁵ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Položaj i struktura radništva sjeverne Hrvatske u vrijeme Savske banovine, (1929-1939). neobjavljena disertacije. Štampani su samo dijelovi: Položaj radništva sjeverne Hrvatske u vrijeme Savske banovine (izvadak iz disertacije), *Povijesni prilozi*, 1, Zagreb 1982., 205-266.; Ista, Privredna kretanja i nezaposlenost radništva Savske banovine 1929-1939. (Izvadak iz disertacije). *Povijesni prilozi*, 3, Zagreb 1984., 167-230.

²⁶ Vladimir STIPETIĆ, Artur Benko Grado, (1875-1946), Zaboravljeni statističar i ekonomist, *Zbornik radova Ekonomskog fakultet u Rijeci*, Vol. 21, sv. 1, Rijeka 2003. Stipetić se založio za proučavanje ekonomskih i statističkih radova Artura Benka Grade, no zapazila sam da novih radova na temu Artura Benka Grade još uvijek nema.

²⁷ HDA, Jasna STANKOVIĆ, *Analitički inventar rukopisne ostavštine Artura Benka Grade*, Zagreb, (oko 1983.), a izradila je i referat o ostavštini koju je sredila.

²⁸ Svi ovi materijali nalaze se u HDA, Benko, kut. 106, 107, i td. Očuvan je i veći dio njegove korespondencije te razne bilješke. Ostavštinu Artura Benka Grade je deset godina sređivala arhivistica Hrvatskog državnog arhiva Jasna Stanković, te izradila analitički inventar, ali je više puta mijenjala signatura, pa signature navedene u ovoj studiji treba provjeravati jer ja sam se istraživanjem Benka bavila oko 1988. godine.

²⁹ HDA, Benko, kut. 1. - Ekspoze od 14. XII. 1918.

Poslije osnovne škole u Ogulinu Artur je polazio gornjogradsku gimnaziju u Zagrebu 1885. do 1893., a nakon toga je studirao pravo u Parizu i Beču, stanujući čitavo vrijeme zajedno s Ivom Pilarom. Proputovao je mnoge europske zemlje pa i Balkan i upoznao razne narode te je bio pristaša kozmopolitske ideje, pomalo i liberalne, a kao učenik Broza iz Daničićeve škole imao je određenog afiniteta i za južnoslavensku ideju.

Po završetku studija vratio se je 1898. u Zagreb, pa je bio jedan od pokretača Društva hrvatskih umjetnika i književnika. Prijateljevao s pjesnikom Vladimirom Vidrićem, Ladislavom Polićem, piscem *Parlamentarne povijesti Hrvatske*, i jasno dr. Ivom Pilarom s kojim je stanovao za vrijeme studiranja u Beču i Parizu, te su se kroz razgovore i čitanje iste literature i modelirali slično kao hrvatski intelektualci iz kraja 19 stoljeća. Počeo je i pisati u *Vijencu 1895.* kao Artur Grado odnosno A.G., a neke stvari vjerojatno objavljuje i anonimno, pa bi tek detaljno istraživanje njegove ostavštine moglo dati odgovore na neka pitanja. Benko piše i u *Obzoru*.

Već od 15. siječnja 1898. do 1911. bio je agrarni sudac na kotaru u Brčkom koji je tada već bio povezan vlakom sa Vinkovcima i odatle sa Zagrebom. U toj funkciji radio je u interesu naroda koji nije imao zemlje. Od lipnja 1911. pa do svibnja 1917. radi kao kotarski predstojnik u Bijeljini te je zaslužan za otvaranje mnogih anafalbitskih tečajeva, gradnju škola u najzanemarenijim krajevima kao u Janju kotara Jajce. Izradio je - kako sam piše - čak i nacрте za novo pokuštvo za vijećnicu Gradske općine u Bijeljini. Mnogo dobra učinio narodu. Već 8. travnja 1900. oženio se u Grazu s Marijom Dostal, rođenom 29. travnja 1874. u Grazu, a uskoro je počeo objavljivati u Kranjčevićevom i Hörmanovom prekrasnom sarajevskom časopisu *Nadi*, objavljujući kraće, često nepotpisane pripovijesti iz bosanskog života, jer je državnim činovnicima bilo zabranjen takav angažman. Budući da je i Ivo Pilar djelovao kao odvjetnik u Tuzli vjerojatno su zastupali interese Hrvata u Bosni, a na to upućuje i Benkova studija »Muslimansko, srpsko i hrvatsko pitanje« koju je predložio još u veljači 1899. u obliku Memoranduma bosansko-hercegovačkoj vladi zalažući se za trijalističko preuređenje Austro-Ugarske Monarhije. Ovaj i drugi politički angažmani doveli su ga u vrlo nepovoljnu situaciju s obzirom na njegov položaj državnog činovnika, pa nije brzo napredovao u službi, a kada je njegov rođak barun Izidor Benko Grado bio umirovljen 1911. godine i Artur je premješten u Bijeljino, koja je bila nastanjena većinskim srpskim stanovništvom, pa mu tu kao došljaku iz Zagreba vjerojatno nije bilo lako.³⁰

Budući da je tada Zemaljska vlada u Bosni i Hercegovini imala potrebu za činovnicima koji su znali i srpski i hrvatski i njemački a bili su i dobro obrazovani, sinovi krajiških obitelji su rado primane u državnu službu jer su već ionako bili školovani po mjeri austrijske uprave. Zemaljska vlada u Sarajevu ih je bolje plaćala nego Zagreb gdje je uostalom i nezaposlenost činovnika bila velika, pa su svršeni učenici Mudroslovnog i Pravoslovnog fakulteta godinama bili nezaposleni. Budući da je barun Izidor Benko službovao kao adlatus pri sarajevskoj vladi Arturu Beku nije bilo teško da dobije mjesto 15. siječnja 1899. službu perovodnog vježbenika u bosansko-hercegovačkoj upravi, ali ga to nije oslobodilo muka koje su proživljavali svi Hrvati koji su dolazili na službovanje u Bosnu iz Zagreba. Stalno je seljen, a zna se što znači seljenje za čovjeka s knjigama. Slali su ga naime u čisto srpske krajeve te je služio u Prijedoru, Bosanskoj Gradiški, Varcar Vakufu, a šest godina je bio kotarski predstojnik u Bijeljini i onda ponovno upravitelj Bihaća.

Prvi svjetski rat je raspolovio Benkov život u dva dijela. Do 1918. je bio u službi Austro-Ugarske Monarhije kao upravni činovnik, a poslije toga je bio publist s malom mirovinom i bez stalnog prihoda. Zbog potreba službe kao iskusan činovnik premješten je 1917. iz Bijeljine u Bihać na mjesto okružnog predstojnika.³¹ Benko je već kao kotarski predstojnik u Bijeljini bio očevidac mnogim strašnim događanjima i njegov svijet koji je bio građen na viziji mira otišao je u nepovrat. Iz mjeseca u mjesec situacija je bila sve gorja a bombardiranje Bijeljine doživio je kao čisti užas. Pokušao je ublažiti nevolje srpskog stanovništva, te je kako sam piše nastojao raditi kao »narodni upravnik«, ali

³⁰ HDA, Benko, kut. 2. Molba Artukoviću iz 1942.

³¹ HDA, Benko Dnevnik.

je do kraja rata vjerovao da se Monarhija neće raspasti već da će se pretvoriti u trijalističku državu u kojoj će Slaveni imati svoja posebna prava u upravi, politici i gospodarstvu. Upravo pred kraj rata došli su iz Zagreba dr. Aleksandar Horvat, dr. Ivica Frank, sin pok. Josipa Franka i mons. dr. Josip Pazman u Sarajevo, te su sa Stjepanom Sarkotićem razgovarali o trijalističkom preuređenju Austro-Ugarske Monarhije, ali je to bilo prekasno da se spasi velika mnogonacionalna i dugovječna Monarhija koja se protezala od dijelova Poljske i Češka pa do Jadranskog mora. Manifest cara Karla 16. listopada 1918. izašao je prekasno i više nitko nije to uvažavao. Tijekom svojeg 20-godišnjeg rada u Bosni i Hercegovini Benko je dobio više nagrada: Viteški red Franje Josipa, a 1915. Red željezne krune III. reda i konačno počasni znak Crvenog križa s ratnom dekoracijom jer je bio vrlo zaslužan za rješavanje mnogih socijalnih teških problema u Bosni na kraju Prvoga svjetskog rata, surađujući dobro s profesorom Viktorom Pogačnikom, koji se našao pod kraj rata na čelu Socijalnog odjela bosansko-hercegovačke Zemaljske vlade.³²

No njegov odlazak iz Bosne nije bio jednostavan i morao je prekinuti sa cijelim svojim dotadanjim životom i jedva se je izvukao s nešto stvari. Izgubio je svoj socijalni položaj i zbog zatvora krajem 1918. u Sarajevu izgubio i mnogo od svoga dotadanjeg ugleda, ali i od svog imetka, jer se u tri ratne godine četiri puta selio.³³ Pri tome je izgubio veći dio svojih bilježaka i različitih skupljenih materijala iz bosansko-hercegovačkih časopisa. Naime, prvo je Narodni odbor u Bihaću podigao na osnovu brojnih neutemeljenih prijava protiv njega optužbu koristeći fotografije i druge materijale koje je Benko kao hrčak skupljao tijekom svoje službe u Bosni, pa su ih istražni organi u Bihaću pronašli prilikom višekratnih premetačina njegovog doma a koje je uglavnom prenio iz Bijeljine i koje su ležale neraspakirane u škrinjama. Isto tako je prenio i dosta hrane iz Bijeljine, pa mu je Narodni odbor i to uzeo u zlo optužujući ga za švercanje hranom. No dokazalo se da su optužbe protiv njega neosnovane i da mu se čak moraju priznati mnoga dobra djela za Srbe i njihove obitelji, kada je nastojao umanjiti nedjela koja su činile vojne vlasti nad interniranim Srbima.³⁴ Budući da mu se ništa nije moglo dokazati Artur Benko je bio pušten iz istražnog zatvora u Bihaću a onda i u Sarajevu. No, iako nije suđen dano mu je do znanja da se od njega očekuje da napusti područje Bosne i Hercegovine što se i desilo početkom 1919. godine. Ukazom od 24. veljače 1919. je umirovljen nakon 20 godina u službi Bosne i Hercegovine s mirovinom od 4505 kruna, što je nakon zamjene krune u dinare u omjeru 4 : 1 postalo tisuću dinara, što je bilo apsolutno nedovoljno za život Benka i njegove žene. A bio je u naponu snage, iskusan i kvalitetan činovnik.³⁵ I on i supruga otišli su iz Bosne nagrižena zdravlja i bez igdje ičega osim s koferom u ruci.

Srećom pa je Benko imao dosta prijatelja u Zagrebu, pa je 1918. postao član Društva književnika Hrvatske i Slavonije³⁶, a književne radove i sve što je pisao objavljivao je pod imenom Artur Benko Grado bez pridjevka Bojnički, koji je uostalom imao feldmaršal Svetozar Borojević. U Zagrebu se našla i brojna hrvatska emigracija iz Bosne. Tako se je Benko našao u krugu dr. Ive Pilara³⁷ i nije mu bilo teško uključiti se u javni život Hrvatske, pogotovo stoga što je uvijek bio raspoložen u duhu moderne, pa to dokazuje i kroz esej »*Političke konfesije*« (Zagreb, 1922.) koju je napisao još 1920. a objavio pod imenom Artur Grado. Esaj je sastavljen iz tri djela: 1. Bilanca rata; 2. Socijalne brige; 3. Budućnost. Napisao je i esej »O politici« 1920. godine.³⁸ Ova Benkova politička razmišljanja bila bi

³² M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Život i rad profesora i ministra Viktora Pogačnika. *Podravski zbornik* »91«, 16, Koprivnica, 1991, 131-145.

³³ Iz Bijeljine u Zagreb, iz Zagreba u Bijeljinu, IZ Bijeljine u Bihać i onda i Bihaća u Zagreb.

³⁴ Benkovo zatvaranje objavio je i *Grazer Tagblatt*, br. 12, 13. XII. 1918. - vjerojatno zaslugom sestre Olge. (HDA, Benko, kut. 2.)

³⁵ HDA, Benko, kut. 2. - personalni spisi.

³⁶ Artur Benko je napisao dramu »Petar Svačić« u stihovima u pet činova.

³⁷ Zahvaljujući očuvanoj arhivi Artura Benka možemo utvrditi ovo prijateljstvo. Pilaru je 6. kolovoza 1928. umro na Sušaku sin jedinac Vlado Pilar, pa je Benko izrazio sućut (HDA, Benko, kut. 127, br. 119)

³⁸ HDA, Benko, kut. 108. rukopis. U Benkovoju ostavštini nalaze se i drugi rukopisi kao »Oportunista«, »O isku-

i danas zanimljiva. Zbog bavljenja migracijskim i socijalnim temama napušta pisanje ovih povijesnih tema, te se od 1922. orijentira isključivo na migracione, socijalne i ekonomske teme.

Benko je sudionik značajnog Kongresa javnih radnika 10. rujna 1922. u Zagrebu. Međutim taj Kongres nije uspio pronaći rješenje za složenu situaciju u zemlji, te su se njegovi učesnici osuli po raznim strankama pišući svaki svoju vlastitu biografiju koja je izvirala iz naših vrlo složenih društvenih kretanja.³⁹

Budući da nema stalnog zanimanja Benko objavljuje članke različitog sadržaja u raznim novinama i časopisima. Piše u *Kritici* 1920., a i Josip Horvat, urednik *Jutarnjeg lista*, tiska mu brojne članke od 1921. do 1939. godine. Objavljuje i u *Novostima*, *Der Morgenu*., *Savremeniku* ali popis članaka Artura Benka Grado je toliko velik i ostavština nesređena, da mi do danas nemamo takav popis koji bi unio dosta svijetla u socijalno-ekonomska istraživanja međuratnog vremena.

III.

Artur Benko Grado kao stručnjak za rješavanje pitanja iseljenika i useljenika. Artur Benko je od 1920. pa do 1944. godine bio jedini stručnjak koji se je sistematski i kontinuirano bavio migracijama, tj. pitanjima iseljeničke i useljeničke službe. On je zapravo postavio elemente iseljeničke službe u Zagrebu, nastavljajući rad Iseljeničkog odsjeka Zemaljske vlade u Zagrebu, koji je ovdje osnovan 1909. godine radi pravne zaštite iseljenika koji su se često našli u prekomorskim zemljama u teškim situacijama. Poslije Prvoga svjetskog rata ovu je službu trebalo organizirati na nivou cijele jugoslavenske države, ali ju je trebalo i reorganizirati. Benko je ovu službu izgrađivao kao šef Iseljeničkog odsjeka Povjereništva za socijalnu skrb Zemaljske vlade, odnosno od 1922. Generalnog iseljeničkog komesarijata u Zagrebu gdje je rješenjem ministra socijalne politike postao šef Odsjeka informativne službe.

Međutim već 30. srpnja 1923. Pravilnikom o izvršenju Zakona o iseljavanju Generalni iseljenički komesarijat u Zagrebu je ukinut, a njegove poslove je preuzeo Iseljenički komesarijat pri Ministarstvu socijalne politike Ninka Perića. Benko ostaje bez stalnog prihoda ali je kao nezamjenljivi stručnjak bio ekspert iseljeničke službe sve do 1. travnja 1932. godine a poslove mu je davao Fedor Aranicki, šef ovog komesarijata. Pa i kasnije kod Odjeljenja za socijalnu politiku Banske uprave Savske banovine radi kao ekspert do 1939. odnosno u Banovini Hrvatskoj do 1941. godine.

Zahvaljujući Benku problem iseljeničtva jugoslavenske države je internacionaliziran a statistički podaci koje je izrađivao Benko počeli su se objavljivati od Lige naroda u reviji *International Labour Review* od 1921. godine. Zbog dobrog poznavanja stranih jezika, osobito engleskog, ali i prakse koju je stekao kao upravni činovnik u mnogonacionalnoj Bosni, Benko je bio nezamjenljiv na ovim poslovima ali osim honorara u vrijeme kada je bio ekspert nije dobivao plaću. To mu je kasnije zadalo mnogo briga jer mu te godine nisu bile uračunate u mirovinu, a ispao je i iz evidencija službenika državne službe u procesu centralizacije zemlje, pa mu te godine intenzivnog rada i zalaganja nisu pribavile i veću mirovinu od one koju je dobio 1919. za rad u Bosni i Hercegovini.

Iz građe koju nam je sačuvao Benko možemo istražiti kome su izdavane vize 1921. kada je nakon Zakona o iseljavanju od 30. prosinca 1921. došlo do znatnog smanjivanja broja emigranata ali isto tako i kako su brojni povratnici iz Amerike pokušali 1921. koristiti stare putnice za putovanje natrag u Ameriku, nezadovoljni prilikama u Kraljevini SHS.⁴⁰ Nema danas nikakve dvojbe da je Artur Benko bio glavni pisac mnogih načela, uputa, pa i konkretnih rješavanja za probleme iseljeničkog pitanja u jugoslavenskim zemljama, ali mu to niti u jednom danas poznatoj povijesti nije priznato, niti sam čula da se negdje spominje da je obitelj Benko dala niz vrlo znamenitih ličnosti za povijest Varaždinske krajine i život banskih pukovnija, austrijske mornarice u Puli, uprave u Bosni i Hercegovini

stvu kao političkom elementu«, većinom nedatirani, nepotpisani i bez navođenja da li su negdje objavljeni.

³⁹ HDA, Benko, kut. 127 - 263. - Ulaznica. Arhiva potvrđuje da je bio smatran pripadnikom zagrebačke elite i da je uvijek bio pozivana na plesove i prijeme.

⁴⁰ HDA, Benko, kut.5.

do 1918., organizaciji iseljeničke službe u Zagrebu, i konačno praćenju cijena nadnica i zarada u Hrvatskoj, pri čemu se uvijek radi o pionirskom poslu, izvanrednim akcijama i vrijednim rezultatima.

Rješenjem Povjerenstva za socijalnu skrb Hrvatske i Slavonije Benko dobiva 15. travnja 1920. mjesto upravitelja Iseljeničkog odsjeka Povjereništva za socijalnu skrb Zemaljske vlade koje se pretvorilo u pokrajinsku upravu za Hrvatsku i Slavoniju. U tom je vremenu bilo pitanje iseljavanja i useljavanja vrlo akutno i Benko je imao mnogo posla a Zagreb je bio središte iseljeničke politike u zemlji. Benko je počeo pratiti međunarodne migracione teme, a od 1922. i štampane biltene Foreign Information Servicea iz New Yorka te je tu vrst literature pratio do 1944. godine i sam pišući posebne prijedloge i članke na temelju svojih spoznaja o emigrantskim i privrednim pitanjima.⁴¹

G. 1922. Zakonom o podjeli zemlje na oblasti počinje proces centralizacije i ukidanje ranijih uprava. Iseljenički odsjek u Zagrebu je 23. studenog 1922. likvidiran a njegov posao je preuzeo novooosnovani Generalni iseljenički komesarijat u Zagrebu koji Pravilnikom o izvršenju Zakona o iseljeništvu 30. srpnja 1923. prelazi u nadležnost Ministarstva socijalne politike. Benko je sve do 1931. glavni stručnjak u ovom komesarijatu i radi po nalogu Fedora Aranickog, koji je bio čovjek povjerenja vlade. U Zagrebu je 18. rujna 1924. održana Anketa o iseljavanju i Benko je kritizirao novi američki Zakon o useljavanju.⁴² Davao je mišljenje o privatno pravnoj zaštiti iseljenika i njihove imovine u određenim slučajevima.⁴³ Benko je izradio 1925. prijedlog Hrvatskoj eskomptnoj banci da izradi osnovu da se uštede iseljenika iskoriste u privredi zemlje.⁴⁴ Potreba nameće da se statističke pojave kretanja emigracije i imigracije prate, utoliko više što do 1929. Ministarstva u Beogradu ne izdaju *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije*, za izradu kojega je bilo nedovoljno kvalitetnih statističara s obzirom na vrlo kompliciranu strukturu zemlje.

Golema inflacija čini život u Zagrebu izvanredno teškim. Velike promjene u upravi i osobito gašenje mnogih institucija pa i škola u Hrvatskoj do kojih je došlo u prvih deset godina monarhističke jugoslavenske države otežala je život i Benku. Usprkos njegove stručnosti i lakoće u opisivanju društvenih i socijalnih pojava preko statistike za Benka nema stalnog mjesta ni plaće.⁴⁵ Benko je izradio i elaborat o povijesti jugoslavenske iseljeničke službe od osnutka 1901. do 1923,⁴⁶ i prikupio materijal za razdoblje do 1944. godine, to nije uobličio u knjigu, ali je u njegovoj ostavštini sačuvana značajna dokumentacija o tom pitanju.⁴⁷ No prati i druge socijalne, privredne, političke i kulturne teme u zemlji i inozemstvu pa je cijeli taj materijal Iseljenički komesarijat pohranio kao svoju arhivu,

⁴¹ Hrvatski državni arhiv (dalje, HDA,) fond Benko, br. 790, kut. 178-189.

⁴² Isto.

⁴³ HDA, Benko, kut. 8-12.

⁴⁴ HDA, Benko, kut. 8 - 8.

⁴⁵ Vladimir LUNAČEK, Naša politička literatura. Grado. Političke konfesije, *Obzor*, 64/1922, br. 348, str. 1-2.; Ivo POLITEO, Artur Benko Grado. Političke konfesije, *Savremenik*, 18(1923, br. 3, str. 61.; Milan MARJANOVIĆ, Hrvatska moderna. Izbor književnih kritika (1898-1900), I, Zagreb 1951. Artur Benko je još 1898. objavio članak »Mlada Hrvatska« u listu *Mladost* u Beču 1898. ali je već u božićnom broju *Obzora* 1896. počeo objavljivati članke..

⁴⁶ HDA, Benko, kut. 7-3. Benkov elaborat o istorijatu jugoslavenske iseljeničke emigracije. Pisao je o povratnicima i njihovim problemima koji su ih često nukali da se vrat u zemlju odakle su doselili.

⁴⁷ HDA, Benko, kut. 3-8. Moguće je rekonstruirati rad Iseljenikog odsjeka povjereništva za socijalnu skrb Zemaljske vlade, odnosno od 1920-1922. Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, kao i rad Odsjeka informativne službe Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922. i rad Benka kada je radio kao stručnjak Iseljeničkog komesarijata Ministarstva socijalne politike u Zagrebu 1923-1931. kojemu je na čelu bio Fedor Aranicki.. (Ivan. ČIZMIĆ, Marin SOPTE, Vlado ŠAKIĆ., *Iseljena Hrvatska, izd. Golden Marketing, Tehnička knjiga, Instituit Pilar, Hrvatska matica iseljenika*, Zagreb 2005.) Iseljenička služba bila je za Hrvatsku izvanredno značajna tema, osobito kada je SAD uvela nove kvota za useljavanje jugoslavenskih iseljenika, te izradio novi Zakon o useljavanju 1924 godine i kada je Kraljevina SHS izradila Pravilnik za izvršenje Zakona o iseljavanju 1922 godine.

jer je uloga Hrvatske odnosno Zagreba kao mjesta koje je od 1901. pratilo iseljeničku problematiku prenašana na Ministarstvo socijalne politike u Beogradu.

Komesarijat smanjuje poslove, ali Benko sve do 1932. radi kao ekspert za iseljenička pitanja pa su zahvaljujući njemu od 1927. do 1931. izlazila *Saopćenja o pitanjima migracije* koja je izlazila na hrvatskom, francuskom i engleskom jeziku. Njegov predan rad nije mogao biti nezapažen, pa ga je 1926. i kralj Aleksandar Karađorđević odlikovao Ordenom sv. Save IV. reda a i nakon proglašenja diktature ministar Stanko Švrljuga mu je ponudio mjesto generalnog inspektora državne upravne službe u I. kategoriji jer je prva vlada u diktaturi mislila da vješti činovnici mogu Jugoslaviju izvući iz političke i gospodarske krize. Tako su mislili i Ivan Meštrović i dr. Oto Frangeš i mnogi drugi koji su prihvatili suradnju s vladom. No Benko je odbio ovo mjesto kao što je odbio i mjesto pomoćnika ministara socijalne politike odnosno mjesto poslanika u Washingtonu.

Iz Benkove rukopisne ostavštine vidi se da je nastavio u drugom obliku raditi na organizaciji iseljeničke službe u Hrvatskoj do 1940. i pratiti iseljeničke teme do 1944 godine, ugrađujući taj problem na neki način u druge svoje radove.⁴⁸ Pored toga on je 1927. pokrenuo u Zagrebu osnivanje iseljeničko-američkog kluba, a u Savezu iseljenika u Zagrebu koji djeluje od 1924 do 1940. sudjeluje na kongresima iseljenika zalažući se za financiranje domaće privrede putem iseljeničkog kapitala, što je bio i sadržaj kongresa u Ljubljani 1931. godine.

Za vrijeme Banovine Hrvatske ponovno se uključuje u iseljeničku problematiku, pa je izradio osnovu Zakona o iseljavanju 1939. a izradio je i elaborat o organizaciji iseljeničke službe u Banovini Hrvatskoj 1939.-1940., koji je tiskan u *Godišnjaku Banovine Hrvatske* (Zagreb, 1940).⁴⁹

IV.

Benkova suradnja s društvom Hrvatski Radiša od 1922. do 1939. godine. Zbog štednje koju je zavela država 1927. bilo je sve teže naći honorarne poslove pa je i Benko morao potražiti nove dodatne izvore zarade. Našao ih je u suradnji s Radničkom komorom u Zagrebu koja je osnovana 1922. i u društvu Hrvatski Radiša koji se poslije Prvog svjetskog rata pod novim imenom razvio u snažnu organizaciju koja je pomagala siromašnoj hrvatskoj djeci sa sela da izuče neki dobar obrt i da se zaposle. No s veličinom društva i osnivanjem brojnih podružnica bilo je sve teže kontrolirati kako djeca napreduju i kako se obrtnici prema toj djeci, koja su često dolazila iz Bosne, odnose. Trebalo je organizirati dobru evidenciju i kroz nju dobru kontrolu a sve je to moraslo biti izraženo i kroz statistiku. I tu je Artur Benko Grado izvršio veliki posao i silna je šteta da je fond Hrvatskog Radiše potpuno uništen na kraju Drugog svjetskog rata, pa se djelatnost društva može rekonstruirati samo preko mjesečnika *Hrvatski radiša* odnosno *Radiša* 1919.-1922. i 1929.-1932. godine, preko Radišinih kalendara i posebnih izdanja. G. 1927 Arthur Benko Grado je preuzeo uređivanje *Hrvatskog Radiše* i u tom listu piše odlične članke o emigraciji u prekomorskim zemljama koji su i danas prvorazredan izvor o našoj emigraciji u Americi.⁵⁰ Benko je mnogo pomogao da se Hrvatski Radiša počeo smatrati među našom emigracijom u Americi značajnom društvenom organizacijom koja može poboljšati kvalifikaciju radne strukture u Hrvatskoj kroz pomaganje djece u školovanju u praktičnim zvanjima, te su materijalno počeli pomagati izgradnju internata a onda i velikih zgrada Hrvatskog Radiše u Radišinoj ulici, odnosno Zvonimirovoj ulici.⁵¹ Svi su hrvatski emigranti u obje Amerike znali za Hrvatog radišu i gledali su u njemu sredstvo za stvaranje bogate Hrvatske u kojoj će se cijeliti rad i poštenje. Po savjetu i uz pomoć Benka najbolji pitomci slani su i u inozemstvo na usavršavanje i to

⁴⁸ HDA, Benko, Stampata o migracionoj statistici, Bilteni jugoslavenksog odsjeka Foreign Informatin Serice-a iz New York 1922-1933, razne isječke o migracionim naseljima, o migracionom pravu jugoslavenskih emigranata, stampata o privatno-pravnoj zaštiti jugoslavenskih emigranata 1913-1944. itd.

⁴⁹ HDA, Benko, kut. 13, - br. 4 i 5.

⁵⁰ Dragutin HEILINGSTEIN, Nenovinari u redakcijama, *Hrvatski Radiša*, 1., 1. I. 1928., str. 4. Na napadaj Heilingsteina odgovorio je Ivan Brkić u br. 3., 1. II. 1928., str. 36.

⁵¹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Povijest Hrvatskog Radiše 1903.-1945. 1993-2003.*, Zagreb 2005.

kako u Austriju tako i u Francusku. Benko je službeno bio voditelj Iseljeničkog odsjeka Hrvatskog Radiše te je bez njegovog prinosa nerazumljivo i djelovanje iseljenika ali i rad Hrvatskog Radiše.

Benko se je razišao s vodstvom Radiše kada su tamo glavnu ulogu preuzela braća Kvaternik usmjeravajući društvo prema zaradi osnivanjem zadruga za štednju i otvaranjem tvornica koje su trebale doprinosti bogatstvu društva. No nije nikada do 1941. potpuno prekinuo suradnju i nešto jača suradnja zapaža se opet u vrijeme Banovine Hrvatske.⁵²

V.

Benkova suradnja s financijskim ustanovama. Centralistička uprava je poslije 1924. preuzimala malo pomalo sve regionalne ustanove namještajući svoje ljude od ovjerenja pa je zavladao velika nezaposlenost domaćih činovnika i namještenika. Mnogi časnici bivše austro-ugarske vojske koji su prešli u jugoslavensku vojsku nisu bili po zakonu o činovnicima prevedeni u novu službu, pa su zbog malih mirovina tražili službu u privredi, koja je u Zagrebu, pogotovo nakon otvaranja Zagrebačkog Zbora postao sve više »vrata Balkana«, a ti su časnici znali njemački jezik a mnogi i računovodstvo. Artur Benko Grado bio je u tome i bolji od drugih.

Benko je 1924. po naredžbi Hrvatske eskomptne banke počeo pisati Izvješća na stranim jezicima i to čini od 1924. do 1928. objavljujući prvo mjesečna izvještaje na njemačkom jeziku (*Monatsberichte*) i na engleskom jeziku (*Monthly Reports*) a onda i na francuskom. Inozemstvo je jedva dočekalo ove izvještaje, jer su izvješća čitačima brojeva odavala teško gospodarsko stanje zemlje u vrijeme kreditne krize poslije 1923. a poslije 1926. i agrarne krize. Ta izvješća su vrlo radikalna i kritiziraju vladine odluke, i možda su ubrzala udruživanje Hrvatske eskomptne banke s drugim bankama u Udruženu jugoslavensku banku pa edicija prestaje izlaziti, a Benko gubi posao.

⁵² HDA, Benko, kut.74. i 75.

SOCIJALNA STATISTIKA

Piše: **ARTHUR BENKO GRADO**
20. Prilog
NEZAPOSLENOST

(Nastavak)

Nezaposlenost je prvenstveno pojava gradova, u kojima su redovito usredotočena velika industrijska poduzeća sa znatnim brojem najamnih radnika. Suvam je prirodno da je u industrijskim i agrarnim zemljama rasložen između gradskog i seoskog žiteljstva različit. Što jedna zemlja ima manje industrija i inih privrednih poduzeća, to je broj radnika stacioniranih u velikim industrijskim središtima manji. Sljedeći pregled ilustrira najbolje taj razmjer u nekim reprezentativnim zemljama svijeta.

Zemlja	Procenat ukupnog žiteljstva, koji živi u gradovima a više od 100.000 stanovnika
Engleska	38,8
Italija	18,7
Francuska	16,0
Evropska Rusija	4,0
Sjedinjene Države	22,7
Kanada	18,9
Australija	41,3
Jugoslavija	8,8

Procenat za Jugoslaviju je mali nego što bi bilo, da se svi industrijski radnici u gradovima broje u gradsko žiteljstvo. Ali višid od polovice industrijskih radnika po gradovima su tačkovani industrijski seljaci, koji doduše rade većinom trajno u industriji, ali nisu prilikom vasa sa poljoprivredom. Obratni tip, poseljačenih industrijskih radnika, dakle pravih radnika koji žive isključivo od svoje nadnice, ali koji većinom pod utjecajem sistematske propagande i organizacija koje loro cilju služe, iselile se gradeva i oenevale domove po okolici i obližnjim selima, je u nas neznatan. Taj tip zaslojan je jače samo u velikim industrijskim središtima. Industrijski seljaci stacionirani na svom seljačkom posjedu koji obdaju rođjaci, većinom roditelji, koji ostaje kod kuće, te svaki dan polaze u grad u tvornicu. Često imaju i svoj mali posjed kraj tvornice, koji obdaju sami sa svojom obitelji. Ima i takvih ljudi, koji žive u najmlnjenim seljačkim kućama ili na manjim selištima. — Osim ovakvih koji stalno rade u industriji ima i seljaka, koji samo od vremena do vremena traže zaposlenje kao industrijski radnici. Motiv, koji te seljake naklaja da traže zaposlenje u industriji su vrlo različiti. Onima, koji u industriji stalno rade, ne pruža njihov seljački posjed minimuma egzistencije, tako te kronični deficit u pokrivenju troškova svog standarda života moraju da pokriju u industriji. Oni, koji samo prigodice rade u industriji su seljaci, kojima njihov seljački posjed doduše pruža pokrivenje troškova najnižeg standarda života, ali koji lela da poprave svoj ekonomski položaj, da si naročito zarade za kakvu manju investiciju potrebni mali kapital. U tu kategoriju spada i jedan dio onih naših mobilnih zemljoradnika, koje prosevale po južnoj Srbiji sprječbarima, koji rade svagdje gdje im se pruži prilika i koji ne biraju rada. Ovakva spajanja u nekim granicama i oni mali Likani, koji traže redovito zarade po vojvodi. Tip vpenalbarat pomenja i drugi narod. Holandski nepose prosevale te radnike strankera. U toj klasi je već proletarizovana seljačka svijest. Svakom je jasno, da je tu lude nemoguće pokrivenje u statistički. Gdje da se vrata, u industriji, u kojoj samo kooperiraju ili u poljoprivredi, a kojoj im ovisao i goli domovi?

Čuje se u privrednim krugovima i šla po privrednoj štampi da u nas nema zapre nezaposlenosti. U vremenima normalne zaposlenosti u industriji i drugim granama privrede, osim poljoprivrede, je ta tvrdnja ispravna. Jer nezaposleni u ponom smislu riječi su samo pravi radnici, koji žive isključivo od nadnice i koji ostaje bez zaposlenja. Te vrijeme sročito sa kvalifikovane radnike, koji su gotovo isključivo pravi radnici, a kojih je relativno malo. Pričešni i nekvalifikovani radnici, koji su u velikoj većini, ovisao, ako možda i dolata žive od nadnice, ipak sa konca konca o poljoprivredi, koje je njihovo posljednje stanište, naka vrata našeg i zemalja srodnih našoj, specifičnog socijalnog osiguranja protiv nezaposlenosti.

Ima, kao što je već prije spomenuto, potpuna i djelomična, a u svakom od njih trajna i prolazna nezaposlenost. Djelomična nezaposlenost ispoljuje se u takovavim skraćenom vremenu, kojega je bilo u mnogim industrijskim poduzećima i u posljednjoj velikoj privrednoj krizi, kad je normalna 48-satna radna nedjelja skraćena i na 16 i manje sati. Ali kod industrijskih radnika je skraćena radna nedjelja samo iznimka. Društvo je u poljoprivredi. Nikada poljoprivredni nadničar, već iz materijalnih razloga kime i vremena, ne može Ad socijalna statistika 21 štaltla

Ad socijalna statistika 21 štaltla

Ad socijalna statistika 21 štaltla

Kad nestane mogućnosti rade u industriji vrata se industrijski seljak na svoj seljački posjed koji mu doduše ne može da osigura pokrivenje troškova ni najnižeg standarda života, ali koji on mora u sudbi da osigura. Seljak koji je polje da zaradi samo mali kapital ka ko je gore rečeno, vratit će se na svoj posjed koji mu pruža doduše mogućnost održanja običajnog života, ali je industrija izgubila kupku. Podobarit će, ako ne mogu da isle u inozemstvo, pasti u bijedu. U velikim industrijskim središtima se stalno bježe da standard života nezaposlenih radnika ne padne predubavota nezaposlenosti što veće žrtve sa tu granu ko, te se doprineše što veće žrtve sa tu granu socijalnog osiguranja. U nas, kao i u drugim agrarnim zemljama, je nezaposlenost u industriji i poljoprivredi jedan isti problem. Ta nezaposlenost striji i agrarni problem. Ta nezaposlenost znači tihu borbu izvjesnog dijela seljaka sa svagdašnjim kruh, ugrožavanje narodnog zdravlja i produktivne snage buduće generacije. Ovak oblik nezaposlenosti može postati opasniji od onoga, jer podizivava nevidno i neobježno sredstvo samo rase.

Dvi pokušaji da se ta vrata nezaposlenosti statistički prikaze moraju da se isjavio, jer ne samo da nema podataka o broju takovih nezaposlenih, već je i sam pojam statistički neobuhvatljiv, pošto i u tu u posljednjoj liniji odlučuje gledanje samih štela na poljan standarda života. Što se u jednom kraju seljaka blagostanjen, je u drugom siromahivo. Tako je i u statistici nezaposlenosti INDEKSA bilo moguće prikazati se tom statističkom problemu samo iz daleka i doprinijeti još jedan eksperiment da se ta pojava ba makar samo indirektnim putem, služeći se raspoloživim statističkim metodama, bar donekle osvijetli. Ima još jedan moment koji dolazi u obzir u statistici nezaposlenosti. Kao većina zemalja koje su oštećivale u svjetlom istu vrstili sme i mi kroz period, infaclje, dala

period umjetna nabačajnog privrednog života. Suvam je prirodno da je u takovim vremenima makar i umjetna poslovne velikonjkture bilo sa svakora rade i zaposlenja, pa su se mnogi pojavili na tržištu rada kao najamni radnici, fizički i smni, koji inake svoju radnu snagu ne bi bili nudjali.

Jedan od angažiranih novinskih članaka Arthura Benka Grada 1930-ih godina

Benko piše članke i u Kosierovom časopisu *Bankarstvo* 1925. do 1930., te *Socijalnom preporođaju*, a sakuplja intenzivno materijal za migracione enciklopedije, pa je 1930. najavio a 1941. objavio *Kanadsku enciklopediju* kao prvi svezak desetosveščane serije.⁵³ Benko je sakupljao popise emigranata koji su emigrirali u Kanadu od 1920. do 1929., ali je isto tako je skupljao i podatke o prilikama u Kanadi što može i danas biti zanimljivo istraživačima migracija i to osobito onima koji se bave istraživanjem života i rada te generacije u Kanadi.⁵⁴ No sakupljao je sve što je mogao naći u tisku i u izvorima i za ostala emigrantska područja, pa čak i za ona gdje Hrvati nisu odlazili na privremeni ili stalni rad.

Benkova istraživanja o financijama uvijek su pisana u konfrontaciji prilika u zemlji s prilikama u inozemstvu, pa ga gotovo možemo uspoređivati s Ivom Belinom koji je surađivao s *Novom Evropom*, a njegovi kvartalni izvještaji o jugoslavenskoj migraciji od 1927. a koja izlazi s prekidima do 1940. godine objavljujani u raznim listovima. Pruža zanimljive statističke podatke koje je Benko objavljivao na engleskom jeziku te ih je koristila i Međunarodna organizacija rada u Ženevi. Benkova suradnja s bankarskim institucijama nije bila stalna, ali je naviknula Benka da redovito prati novčarsko tržište i privredna kretanja robe, radne snage i energije, što je iskazano i preko *Tromjesečnih izvještaja* o selenjima koje je financirala Radnička komora i koji izlaze do 1931. godine.

Zapravo 1927. je godina kada Zagreb doista ostaje samo središte Zagrebačke oblasti te gubi značaj hrvatske metropole. No radilo se na jačanju privredne uloge Zagreba pa su iako je centralna Jugoslavenska berza oduzela mnoge poslove Zagrebačkoj burzi za robu i vrednote, ipak poslovi Zagrebačkog zbora a osobito izgradnja najveće klaonice na Balkanu u Heinzelovoj ulici i dosta drugih tvornica dali Zagrebu značajnu ulogu jer je strani kapital srednje i zapadne Europe ulazio na Balkan isključivo preko ljudi koji su dobro znali engleski, njemački i francuski. Međutim i tu je centralizacija u vezi s krizom odigrala svoju ulogu. Strane diplomatske službe pomalo napuštaju Zagreb od 1927. godine pa je i H.G. Bullock, konzul Velike Britanije 1. ožujka 1931. u Društvu prijatelja Velike Britanije u Jugoslaviji organizirao oprosnu večeru na kojoj je bio i Artur Benko Grado.⁵⁵

Centralizacija zemlje svakako je oslabila mogućnosti Benka da djeluje na međunarodnom planu jer sve ide preko centralnih ministarstava i ureda u Beogradu, pa se tako gledalo i na migracije i na radno tržište, i na socijalnu politiku. Povodom 60. godišnjice života Ivan Esih je napisao u *Jutarnjem listu* članak posvećen Benkovom životu i radu⁵⁶. U tom listu Benko je surađivao od listopada 1921. pa do Drugoga svjetskog rata jer mu je Josip Horvat bio prijatelj.⁵⁷

VI.

Benko i Savez organizacije iseljenika u Zagrebu 1929. do 1940. godine. Budući da je iseljenička služba u Zagrebu ugašena, povratnici su osnovali u Zagrebu Organizaciju useljenika (ORIS), a iseljenici Savez organizacije iseljenika (SORIS) potreban emigrantima radi dobivanja pravničke pomoći. Kao odbornik i ekspert ovih organizacija Artur Benko je napisao mnoštvo izvještaja i elaborata, prateći iseljeničko pitanje u zemlji i izvan nje. Benko je kritizirao duplicitet iseljeničke službe u zemlji tj. rad ORISA i SORIS-a te državnih iseljeničkih ureda.⁵⁸ Benko sudjeluje u mnogim akcijama

⁵³ SINOVIČIĆ, Kanada i Jugoslaveni. Povodom izlaska knjige A. Benka Grada, *Nova Europa*, 1930, XXI/6, str. 386-388.; B. HABERLE, Benko, Migraciona enciklopedija (Kanada) Zagreb 1930., *Radnički život*, 1930, 512.

⁵⁴ HDA, Benko, kut. 194 i 195. Benko je namjeravao izdavati Migracionu enciklopediju u deset svezaka i tako izraditi djelo važno za migraciona i iseljenička kretanja u svijetu. Iako je objavio samo dva sveska: Kanadu i Common Law /1930 i 1932. fragmenti za ostale enciklopedije ostali su u većim manjim dijelovima u njegovoj rukopisnoj ostavštini. Migraciona enciklopedija morala je uključiti Kanadu, Sjedinjene američke države, Latinsku Ameriku, Braziliju, Južnu Afriku, Australiju i Novi Zeland, Europu s iskazom sezonskog seljenja. Poseban svezak trebao bi sadržati migraciono pravo, migracioni rječnik i razmišljanja o migracionoj politici.

⁵⁵ HDA, Benko, kut. 127 - br. 248. Pod br. 250 navedeni su članovi Društva.

⁵⁶ Ivan ESIH, Artur Benko Grado. Uz šezdesetu obljetnicu njegova života, *Jutarnji list*, 24/1935, br.8398, str. 7.

⁵⁷ HDA, Benko, kut. 97-99.

⁵⁸ HDA, Benko, kut. 93 - br. 5 - poziv iseljeničkog instituta 1936. godine.

ovih organizacija, pa je održao i glavni govor prigodom 80-te obljetnice rođenja Nikole Tesle 1936. godine.⁵⁹ Smatra da je iseljenički problem Jugoslavije ali i međunarodni problem te pita 1937. zašto naša javnost nema interesa za iseljenički problem.⁶⁰ Benko postavlja prilikom sklapanja sporazuma Cvetković-Maček o Banovini Hrvatskoj pitanje što će se desiti s velikim iseljeničkim fondom, koji centralna vlada nije ispuštala iz ruku.⁶¹ Od 1924. pa do 1941. Benko detaljno prati kako žive naši iseljenici te o tomu piše brojne članke čiji su rukopisi ili materijali za njihovo pisanje očuvani u Benkovoju ostavštini. Prosto nevjerojatno kako je Benko uspio proučavati i pratiti toliko stranih časopisa iz kojih je crpio podatke o položaju naše emigracije u svijetu. Iz većine tekstova izvire njegovo oduševljenje Sjedinjenim američkim državama koja je u uređenju položaja useljenika dostigla visoku razinu. Zabrinut je zbog prevelikog iseljavanja za naš razvitak pa piše članak »Čuvajmo kontinuitet našeg historijskog razvitka«.⁶²

VII.

Suradnja Benka s Radničkom komorom u Zagrebu. U desetljeću pred Drugi svjetski rat, kada je uslijed centralizacije zemlje izgubio mnoge ekspertne poslove za iseljeničku službu i Artur Benko Grado vezao se uz djelovanje Radničke komore u Zagrebu, kao organizacije koja je vodila brigu o radništvu, a čiji je zadatak bio smirivanje tenzija između rada i kapitala dogovorima i poboljšanjem života radnika i namještenika.

Glavno djelo Artura Benka Grade je socijalno-statistička revija *Indeks* od 1928. do 1942. godine. Benko je zapravo počeo izrađivati ovaj statistički list po narudžbi Radničke komore *Saopćenja po pitanjima selenja* koja su izlazila četveromjesečno na engleskom a na francuskom tromjesečno. *Revue trimestrielle des migrations* i *Quarterly Review of Yugoslav migrations* štampane su sredstvima Radničke komore u Zagrebu od 1927. do 1931. godine kada je velika svjetska kriza poništila interes inozemstva za kretanja radne snage u Jugoslaviji pa su oni prestali izlaziti.

No *Indeks* izlazi kontinuirano sve do 1941. godine, a očuvan je i pripremljeni broj za 1942., ali nije tiskan. No Benko ga je nastavio raditi do 1944 godine, obrađujući prikupljeni materijal, te se tu i tamo u novinama mogu pronaći Benkovi članci s tim podacima. Benko je uvijek imao silnih neprilika s izdavanjem *Indeksa*. Radnička komora ga je financirala samo do 1931. godine, obustavljajući prvo financiranje na stranim jezicima, ali je Benko tada kao vlasnik i urednik sam tiskao izdanja na stranim jezicima, a 1936. preuzima i tiskanje cjelokupnog izdanja. Radi toga je često padao u velike financijske minuse koje nije imao odakle pokriti.

Indeks prati mjerljive statističke pojave kao cijene i nadnice, zaposlenost i nezaposlenost, indekse troškova života za razne radne grupe itd. Benko je izradio jedan poseban sistem te je redovito skupljao podatke o kretanju cijena i rada. Troškovi života uspoređivali su sa zaradama a realna zarada postala je zahvaljujući Benku glavni dio socijalne statistike. Benkov *Indeks* je i danas nezamjenljivi sistematski pregled privrednog i socijalnog stanja od 1918. do 1941. godine, a u rukopisu je ta statistika ostala do 1944. godine. Ovaj časopis oslikava i mnoge negativne pojave jer je - nakon što je prikupio dovoljno materijala - Benko pisao i oveće rasprave koje su se obično zasnivale na praćenju masovnih pojava i statistika. Pisao je i o »osjetljivim« temama, prepričavajući rezultate svojih statističkih rezultata i u raznim mjesečnim u dnevnim listovima, te ga je to dovelo u sukob s financijerima. *Indeks* je imao i političku svrhu jer je trebao dokazati demokraciju tiska i kritiku socijalnih pojava. Međutim kada su počeli izbijati štrajkovi na osnovu činjenica koje donosi *Indeks* kapitalistički krugovi i bankari prestaju pomagati Benka, pa Narodna banka Jugoslavije izdaje sama svoje izvještaje potpuno zaobilazeći Benka.

⁵⁹ HDA, Benko, kut. 75, br. 4. Govor Benka.

⁶⁰ HDA, Benko, kut., 93, br. 8-9.

⁶¹ HDA, Benko, kut. 93 - br. 9 iz 1939/1940 godine.

⁶² HDA, Benko, kut. 96. - br. 30. Napisao je i članak »Kakav stav da zauzmem prema Domovini prigodom 1000 godišnjice Hrvatskog kraljevstva? (HDA, Benko, kut. 95 - br. 14)

Indeks je statistički časopis čije je stranice ispunjavao gotovo isključivo sam Benko. Benko je *Indeksu* bio i urednik i vlasnik. Radeći za potrebe Radničke komore u Zagrebu Benko je putem statistike dobrim dijelom prikazao položaj radnika raznih struka u Savskoj banovini uspoređujući zaradu s troškovima života.

Benko je već početkom 1929. izradio sistem za izračunavanje realne nadnice na području Zagrebačke komore, i ovaj sistem su prihvatili svi radnici učlanjeni u sindikatima unutar Radničke komore. On je podijelio radništvo i činovništvo po strukama, te je za svaku struku izračunavao podatke, ali ti su podaci izračunavani na temelju podataka Javne burze rada u Zagrebu o nezaposlenosti za četiri grupe radnika. Vodio je posebnu statistiku za građevinare, mehaničare, stolare, građevinare, mehaničare, radnike industrije pokušstva i visokokvalificiranih radnika. No Benkova statistika ima i manjkova. Prati samo primanja odraslih muških radnika, pa je iz statistike ispala evidencija primanja ženskih i maloljetnih radnika. Osim toga Benko je sam prikupljao podatke o troškovima života u Zagrebu koristeći se zagrebačkom tržnicom, dok je za ostalo područje Radničke komore u Zagrebu koja je obuhvaćala široko područje sjeverne Hrvatske primao podatke od svojih referenata a povremeno je tražio podatke od svojih prijatelja i suradnika i iz drugih banovina..

Svojim statistikama o realnim nadnicama Benko je pogodio poslodavce koji su željeli što jeftiniju radnu snagu..Pomoću brojeva Benko je dokazao da je radnik na zagrebačkom području desetak godina poslije Prvoga svjetskog rata bio manje plaćen nego prije 1914., te da je ostvarivao niži životni standard zbog slabije kupovne moći svoje zarade. Poskupljenje troškova života u siječnju 1929. za 68 % u odnosu na srpanj 1914. pratilo je samo 25 % povišenje nadnice, a ovaj raskorak - manji ili veći - postoji u čitavom međuratnom razdoblju. Za vrijeme Velike svjetske krize ovaj raskorak se smanjuje zbog velikog pada cijena agrarnih proizvoda, te je tada realna nadnica zagrebačkog radnika - jasno onog koji je uspio zadržati zaposlenje - približno jednaka kao prije 1914. Nakon toga razlika opet raste i to je uzrok velikih štajkova 1935. i 1936. godine. Nažalost iz Benkovih statistika nisu vidljive promjene radne strukture i produktivnosti u poduzećima. Naime, poslije 1930. čitave grupe radnika koje su do tada primale zaradu kvalificiranih radnika isplaćivale su se sada kao nekvalificirana radna snaga, što se može zaključiti i iz statistike socijalnog osiguranja koji je prireze za socijalno osiguranje uzimao prema rasponu zarade. U vrijeme velike svjetske krize nesrazmjerno rastu grupe u koje su učlanjeni radnici sa slabijim primanjima a pojačan je efektom većeg zapošljavanja ženske radne snage, koja je plaćana često s jednim dinarom po satu, iako je kilogram kruha stajao dva i pol dinara, pa po prvi puta Benko piše i o zaradama radnica u tvornicama. Svakako ne treba ispustiti iz vida da je došlo pod pritiskom krize i do pojačanja produktivnosti rada pod pritiskom tajlorističkih metoda rada i racionalizacije, pa to utječe i na opadanje nominalne, a posredno i na opadanje realne zarade radnika.⁶³

Benko je još 20. studenog 1934. poslao predsjedniku Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu »Memorandum o zaštiti nacionalnog kapitala« koji je odštampan u *Novom iseljeniku*, tražeći promjenu investicione politike u zemlji⁶⁴. U Benkovoju ostavštini ostalo je više radova koji se odnose na proučavanje velike svjetske krize i pokušaj traženja izlaza iz te situacije, pa se je time uključio plejadi najboljih hrvatskih ekonomista tog vremena koji su se time bavili, pokušavajući izvući državu iz krize. U tom vremenu problem migracija dolazi i Benku u drugi plan, jer su se iseljenici počeli vraćati u zemlju, zahvaćeni strašnom nezaposlenošću u prekomorskim zemljama.⁶⁵ Benko smatra da narodnu privredu treba promatrati i sa socijalnih gledišta te da je urušavanje životnog standarda radnika i namještenika glavni razlog težine velike svjetske privredne krize i nemogućnosti da se iz nje izađe, te očito upućuje da plaće treba povećavati a ne snižavati, a za to se bori perom u razdoblju od 1934. do

⁶³ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Položaj i struktura radničke klase sjeverne Hrvatske u vrijeme Savske banovine (1929. - 1938., doktorska neobjavljena disertacija..

⁶⁴ HDA, Benko, kut. 126, XII.,. korespondencija 1934,

⁶⁵ HDA, Benko, kut. 85 - br. 22, 13. itd.

1937. kada znatno utječe i na odluke vlade koja povlači liniju ispod koje minimalna zarada nije mogla ići.

Indeks je bio najbolji pokazatelj socijalnih prilika činovnika i radnika i njihovih obitelji. Vodio je posebno statistiku za činovničke a posebno za radničke obitelji, uvažavajući različite potrebe i interese ovih društvenih slojeva.

Indeks je pozicionirao Benka u elitu Zagreba. Njemu se mnogi obraćaju za pomoć, pa je tako Ivo Knežić, završeni inženjer visoke škole u Pragu molio Benka da se zauzme za njegovo zapošljavanje u Središnjem uredu za osiguranje radnika jer je nezaposlen.⁶⁶ I Ante Belamarić, moli iz Pazina pomoć za uređivanje časopisa *Pučki prijatelj*, pa šalje Benku i neke svoje radove.⁶⁷ Svima je teško.

Osobito je značajan efekt Benkovih istraživanja 1935. kada je objavio statistiku realnih nadnica radništva u borbi radništva za povišenje zarada, jer je velika svjetska kriza prestala, pa se sada trebalo vrlo žestoko boriti za povišenje zarada i bolje uvjete rada. Godine 1935. je prikupljao podatke za pisanje rada odnosno studije *Radničke nadnice i zarade u industriji* (Zagreb, 1936.). Hinko Sirovatka je nakon duljeg vremena prihvatio da su Benkovi radovi vrijedni te ih nazvao 1939. »znanstvenima«, iako je 1936. smatrao da će to djelo uzburkati socijalnu scenu te je predlagao da se veća ingerencija dade Privrednom savjetu, koju ideju je Benko nazvao »fašistoidnom« jer ga je podsjećala na Mussolinijeve zakone o radu i korporativnosti.⁶⁸ Koloman Poverzanović, ratni prijatelj Benka, hvali »Anketu« koja ukazuje da »industrijski problem nije u nezaposlenosti već u niskim nadnicama« te Anketu naziva »Zaista remek djelo kojemu nema premca«.⁶⁹ Benko je razvio mrežu svojih informatora od Vojvodine pa do Hrvatskog primorja i Koloman Poverzanović mu daje informacije za Primorje ali i za Sloveniju. *Studija o zaradama u industriji*, objavljena 1936. i kao posebno djelo, izvanredan je rezultat rada Artura Benka Grade, koje ja izradio individualnim radom i suradnjom s nekoliko prijatelja, uglavnom časnika bivše austro-ugarske vojske. Za anketu *Radničke nadnice i zarade u industriji* koju je radio za Trgovačko-industrijsku komoru Benko je odlikovan 1935. »jugoslavenskom krunom«, na čemu mu je čestitao i dr. Ferdo Aranicki.⁷⁰ Već je njegov *Prinos k pitanju uzakonjenja minimalnih nadnica* (Zagreb, 1935.) potaknuo radništvo na akciju kroz štrajkove i tarifne pokrete, a *Anketa* je uzburkala socijalnu scenu u tolikoj mjeri da je doista 1937. donesena Uredba o minimalnim nadnicama, ustanovljeni radni sudovi i ojačana borba sindikata za bolje radne uvjete i plaće dokumentiranim dokazima s tvrdnjom da su se društvene prilike promijenile i da se i odnos prema radništvu mora promijeniti, odnosno da se mora prići prestrukturiranju društva. Benkove statistike poslužile su i Radničkoj komori i sindikatima i ekonomistima za utvrđivanje socijalne stvarnosti. Mišljenje Benka 1936. i 1937. se visoko cijeni, pa Benko korespondira i s tajnikom PEN kluba dr. Jurjem Andrassyjem, ali i s ministrom trgovine i industrije dr. Milanom Vrbanićem, koji mu naknadno odobrava sredstva za tiskanje knjige *Common Law* no sredstva ne pristižu, pa i tiskanje *Indeksa* dolazi u pitanje.⁷¹ Prvo izdanje knjige *Common Law* objavljeno je već 1935. godine i knjiga je bila tražena i u inozemstvu, jer sadrži propise anglosaksonskog prava o useljavanju. Benko nastoji biti dobar s ljudima u vlasti. Čestita 1927. Ivi Belinu što je zaslužen imenovan viceguvernerom Narodne banke.⁷² No Benko se često nalazi u financijskim nevoljama s gomilom neplaćenih računa. Ugledni zagrebački privrednik S.D. Alexander upozorava 1937. Benka da zaostaje s plaćanjem stanarine od 5.200 dinara za stan, a

⁶⁶ HDA, Beko, kut. 126 - Korespondencija 1935, br. 16.

⁶⁷ HDA, Benko, kut. 127, - 20/2 - Korespondencija 1935, - 21.33,

⁶⁸ Hinkoj SIROVATKA, Potcjenjivanje i zapostavljanje naučnog rada i proučavanje ekonomskih i socijalnih problema. Primjer sa neshvaćanjem važnosti i potrebe »Indeksa« socijalno statističke revije Artura Benka Grade, *Jugoslavenski Lloyd*, 31/1939, br. 172, str. 5.; HDA, Benko, kut. 126 - korespondencija 1936, br. 79 i 80.

⁶⁹ HDA, Benko, kut. 126- korespondencija 1936 - br. 71-72.

⁷⁰ HDA, Benko, kut. 126 - korespondencija 1936 - br. 73.

⁷¹ HdA, Benko, kut. 125- korespondencija 1937, br. 118-123.

⁷² HDA, Benko, kut. 126 - korespondencija 1937, br. 126.

isto to čini i 1938 godine i 1939. kada je Benko stanovao u Gundulićevoj 12, preselivši se 1941. u Žerjavićevu ulicu 12 gdje je i umro.⁷³

Benko je posebnu pažnju posvetio socijalnim problemima Zagreba, pa je još 1924. bio organizator ankete o iseljavanju ukazujući da se iseljenici u zemljama useljenja često nalaze u vrlo teškim situacijama, te je na jedan način ukazivao na paradokse našeg iseljavanja, a taj mu je materijal trebao poslužiti za migracione enciklopedije. Benko je zorno pratio sve elemente koji su utjecali na život zagrebačkih radnika, uključujući troškove hrane, stanovanja i ostalih troškova. Uspoređivao je cijene i troškove života s realnom zaradom. Bio je zainteresiran i za komunalnu politiku, pa je izradio elaborat o Zagrebačkom električnom tramvaju 1939., smatrajući da je najbolje da ostane pod upravom Zagrebačke gradske štedionice koja svojim dohotkom može pokrivati manjkove tramvajskog poduzeća. Proučavao je indekse rasta potrošnje plina u Zagrebu čije je stanovništvo bilo sve brojnije, ali su i socijalni i komunalni problemi grada bili sve veći, jer grad Zagreb uoči Drugoga svjetskog rata ima već oko 200.000 stanovnika, a za rata i 470000, iako je zadnji popis stanovnika obavljen 31., ožujka 1931., i poslije toga se broj stanovnika sve do 1948. kada je obavljen novi popis ali po drugačijim kriterijima izračunavao samo aproksimativno.

Usprkos financijskih nevolja Benko je volio svake godine odlaziti na ljetovanja, pa ljetuje i 1939. u Kraljevici jer mu je supruga bila reumatična, te redovito odsjeda u kući Kolomana Poverzanovića, starog prijatelja iz Prvoga svjetskog rata. Ovaj je pratio djelovanje Benka te je u jednom pismu napisao da misli da bi Benko trebao biti honorarni savjetnik svih hrvatskih trgovačkih, industrijskih, obrtnih, radničkih i iseljeničkih komora i da bi svakako trebao biti uključen u nastavu na ekonomskom školama.⁷⁴

Benko je očekivao da će se formiranjem Banovine Hrvatske njegov materijalni ali i društveni položaj poboljšati pa piše šefovima Banske uprave moleći ih da podupru njegov rad.⁷⁵ Ljeti 1940. odlazi na odmor u Sloveniju te boravi jedno vrijeme u Gallenhofu kod Slovengraca ali ipak odlazi na ljetovane u pansion Olge Zorić-Dogan koja mu naplaćuje puni pansion 60 dinara dnevno.

U vremenu Banovine Hrvatske Benko je ekspert za emigrantska i socijalna pitanja, pa je često tražen od Iseljeničkog odsjeka Odjela za socijalnu politiku Banovine Hrvatske od 1939. do 1941. godine. Njegovi elaborati i primjedbe očuvane su u njegovoj rukopisnoj ostavštini. Kritizira nacrtu Uredbe o nadzoru cijena 1940. koja je donesena kako bi zapriječila predratnu inflaciju, a izrađuje i nacrt poslova iseljeničkog izaslanika Banovine Hrvatske u Njemačkoj početkom 1941. kao i kritike Uredbe o osnivanju Iseljeničkog ureda Ministarstva inostranih poslova u vrijeme kada Jugoslavija već pristupa Trojnom paktu.⁷⁶ Objavljuje u nastavcima studiju »Socijalna statistika« u *Hrvatskom radniku* 1939. i 1940. godine, koja je i danas najbolji kvantitativni iskaz položaja radnika u Hrvatskoj u doba Banovine Hrvatske.⁷⁷

VIII.

Benko od 1941. do 1946. godine. Proglašenje NDH prekinulo je sve ranije Benkove veze. Želi i ljetovati u Kraljevici ali mu za putovanje preko Sušaka treba dozvola talijanskih vlasti, a samo soba u Kraljevici bez hrane sada stoji 50 dinara dnevno.⁷⁸ Ipak je uspio stići u Kraljevicu koja je postala pogranični grad, osobito što su se ovdje sklonuli brojni Židovi, pa je sve bilo prenatrpano a nedostajalo je i hrane koja se nije mogla nabavljati iz unutrašnjosti.⁷⁹ Još i u ljetu 1942. uspijeva

⁷³ HDA, Benko, kut. 126- lorespondencija 1937 - br. 124. i 1938, br. 138., 1939 - br. 151.

⁷⁴ HDA, Benko, kut. 126. lorespondencija 1939, br. 162.

⁷⁵ HDA, Benko, kut. 126- korespondencija 1939 - br. 161 i 167.

⁷⁶ HDA, Benko, kut. kut. 13. - br. 7-11.

⁷⁷ Arthur Benko Grado, Socijalna statistika, *Hrvatski radnik*, XI/1939, br. 38-53 i XII/1940, br. 1-13.

⁷⁸ Hda, Benko, kut. 126- korespondencija 1941 - br. 229.

⁷⁹ HDA, Benko, kut. 126 - Korespondencija 1941, br. 230, 237 u 238.

otići na odmor u Krapinske toplice a kako živi poslije toga do 1946. može se samo zamisliti, jer oni koji nisu imali veze sa selom umirali su faktički od gladi, a ako su bili stari nisu mogli čekati u beskrajnim repovima pred aprovizacijama za malo brašna ili masti.⁸⁰

Ipak je u kolovozu 1941. bio priređen za izdavanje drugi svezak Migracione enciklopedije *Common Law* na njemačkom jeziku, ali čini se da nije izašao jer nije imao izrađena kazala, premda mislim da je to samo isprika za neizdavanje ovog djela iako se diplomatski odnosi između NDH i SAD-a još održavaju.⁸¹ Izlaženje ovog izvanrednog djela, prvijenca te vrsti za emigrantsku literaturu, nije izazvalo nikakvu pažnju zbog zahuktavanja rata koji je poremetio sve međunarodne odnose.

Benko pokušava i 1941. objaviti svoj voljeni *Indeks* i uspijeva to krajnjim naporom, ali nakon toga priređene brojeve ne uspijeva tiskati. U novim okolnostima kada je Hrvatska banka NDH preuzela kompletno vođenje statistike, a država regulaciju odnosa između radništva i poslodavaca statistikama *Indeksa* više nije bilo mjesta. Korporativni sistem i nacistička regulacija zarada dovela je do zatvaranja svih dotadanih neutralnih institucija s kojima je Benko surađivao stavili su ga u veliku dilemu kako da se uklopi u novi poredak od kojega je zbog svog anglosaksonskog afiniteta zazirao. Radi svašta poput Josipa Horvata, pa prevodi za izdavačku kuću »Europu«. Piše i prevodi za nakladištvo *Europa, pa radi na »Kalendaru za 1943«*, a 1944. radi na prijevodu Horvatove knjige »Ein Jahrtausend kroatischer kultur«. Vrlo mnogo radi pa još i 1945. prevodi »Novellen aus Kroatisch Zagorien« Janka Leskovara. Pogađa ga i bolest i starost. Ipak nisu ga svi zaboravili. U Benkovoju korespondenciji nalazimo samo čestitku dr. Otona Frangeša za novu godinu 1944, kao i dr. Stanka Švrljuge, predsjednika Hrvatske udružene banke koja banka je bila nasljednik nekadanje Hrvatske eskomptne banke koja je Benku financirala prve financijske izvještaje. Iako je još uvijek dobivao kao i ranije pozivnice za javna predavanja, pa tako i prof. dr. Wolfgang Sieberta, profesora Pravnog fakulteta u Berlinu za predavanje o radničkim ustanovama 19. travnja 1944., ipak njegovo sudjelovanje u javnom životu je posve izostalo.⁸² Naime slomio je desnu nogu, a zbog izostanka prihoda nema više ni kućne pomoćnice, ali ni drva za grijanje, pa moli skladište Trbovljanskog ugljenog društva da mu pokloni dvije i pol tone ugljena.⁸³ Ulazi u hladnu zimu 1944/1945. I žena mu boluje od artroze na kičmi pa se ni ona ne može kretati.⁸⁴ Pomišlja da bi doktorirao u Beču, ali ni od toga nije bilo ništa, jer više nije imao sredstava ni za rad ni za putovanja.⁸⁵ Uzaludno pokušava dobiti neki honorarni posao u Državnoj iseljeničkoj službi koju vodi dr. Emil Orozović, jer je bio član Hrvatsko iseljeničkog vijeća.⁸⁶ Nova vremena - novi ljudi. Benkovi stari prijatelji kao što je bio dr. Antun Andres ili Bartulica rasuti su na sve strane. Već u srpnju 1944. piše očajno pismo F. Krausu, uredniku časopisa *Der schaffende Deutsche* da mu se situacija s nogom i kukom nikako ne popravlja te da ne može pisati.⁸⁷

U takvom vremenu dočekuje i 1945. godinu i ulazak Jugoslavenske narodne armije u Zagreb. Dolazi do masovnih hapšenja ljudi koje je Benko poznao i do njihovog nestanka. Stari Zagreb nestaje, a ljudi u novoosnovanim uredima ne znaju za Benkov rad. Smrtnost je velika ali su pokopi tihi i bez odjeka. U Zagrebu je umro 30. srpnja 1945. i dr. Oto pl. Frangeš - Mitrovački, bivši ministar poljoprivrede i senator, te sveučilišni profesor. I ti zadnji Benkovi dani u vremenu NDH-a mogli bi se rekonstruirati na osnovu pisama iz tog doba kao što je i za ranije godina sačuvana gomila pisama, kao

⁸⁰ HDA, Benko, kut. 126, Korespondencija 1942 - br. 260.

⁸¹ HDA, Benko, kut. 126, Korespondencija 1841m. br. 238. Pismo ministru Salihu Kulenoviću od 22. VIII. 1941. Benko je zamisao o izdavanju iseljeničkih enciklopedija imao još 1925. kada mu je vidio članak konzula Seferovića s prikazom emigracije u Kanadi. (HDA, Benko, kut. 8 - 11.)

⁸² HDA, Benko, kut. 127.

⁸³ HDA, Benko, korespondencija, kut. 126, br. 305.

⁸⁴ HDA, Benko, korespondencija, kut. 126 - 1945, br. 334.

⁸⁵ HDA, Benko, kut. 126, korespondencija 1944 - br. 288.

⁸⁶ HDA, Benko, kut. 126 - korespondencija 1944 - br. 303.

⁸⁷ HDA, Benko, kut. 126 - Korespondencija 1944 - br. 311.

i gomila izrezaka iz raznih novina na teme gospodarstva, migracija, trgovine, turizma, saobraćaja, kulture i nauke. Pravi zlatni rudnik za istraživanja raznolikih tema.⁸⁸

Osobito je tragična njegova smrt. Naime socijalistička Jugoslavija nije odmah 1945. rješavala probleme starih ljudi koji su imale mirovine iz Austro-ugarske ili Jugoslavije. Mnogi su pali u krajnju bijedu. Tako je pao u veliku nevolju i Artur Benko te se odlučio ubiti zajedno sa suprugom pustivši plin nakon što je za hranu razmijenio sve što je bilo vrijedno u kući. Oni koji su ih našli mrtve nakon smrti 10. srpnja 1946. vidjeli su da osim papira i knjiga u njegovoj sobi nije bilo više ničega što se moglo tada zamijeniti za hranu. Kada više ničega nije bilo kako bi se produžio život, nenaviknut da prosi, Artur se odlučio na suicid zajedno sa svojom ženom. Prema tome želja prijatelja Kolomana Poverzanovića iz Siska napisana 16. prosinca 1945. sa željom da 1946 bude bolja i da riješi probleme mirovina i da se opet organizira iseljenička služba nije se ispunila.⁸⁹

Benkovi pokušaji da svojim analizama i izračunavanjima troškova života u NDH 1942. godine, kao i izračunavanja indeksa cijena i rada i troškova života nisu bili uopće prihvaćeni od vlasti, koja je cijene rada određivala odozgo bez obzira na realnost, pa je i njegov pokušaj da si izbori bolju mirovinu nakon što bi mu se i publicistički i ostali rad poslije 1919. uračunao mirovinu propao.⁹⁰ No upravo ti zadnji - većinom dijelom neobjavljeni radovi - su vrlo zanimljivi jer sadrže Benkova vlastita razmišljanja, istinita i otužna.⁹¹ Benko sakuplja do smrti i novinske izreske o različitim pravnim, socijalnim, privrednim, saobraćajnim, turističkim, kulturnim i naučnim te političkim pitanjima koji mu onda olakšavaju pisanje studija i članaka, pa očuvanih 200 kutija u Hrvatskom Državnom arhivu, kako građe tako i stampata i knjiga vrlo kvalitetan uvid u interese Artura Benka Grade, kojega možemo nazvati prvim privrednim anglistom, prvim izdavačem jedne statističke revije i pioninom u istraživanju migracija i evidencija masovnih pojava.⁹²

IX.

Zaključak: Benko je bio vrlo plodan ekonomski i socijalni pisac koji je znao koristiti stranu metodologiju kako bi promovirao privredna, migraciona i socijalna kretanja u našoj zemlji, te je svakako bio čovjek ispred svog vremena. Danas se istraživanjem masovnih pojava osobito kretanja stanovništva te zaposlenosti i nezaposlenosti te drugim masovnim pojavama u suvremenosti bave samo naju-porniji geografi i povjesničari i time njihovi radovi dobivaju na važnosti. Artur Branko Grado Bojnički zadnji je odvjetak spomena vrijedne krajiške obitelji Benko, rodom iz Peteranca kraj Koprivnice, koja je ostavila trag od Drave i Dunava do mora, ali koji je bio i prvi naš globalist koji je pokušao sagledati ulogu naših ljudi u privredi svijeta. Napisao je izvanredno mnogo radova iz područja migracija ali i iz područja ekonomske i socijalne povijesti, pa ova druga tema gotovo da nadvladava prvu.

⁸⁸ HDA, Benko, kut. 116-122.

⁸⁹ HDA, Benko, kut. 126 - Korespondencija 1945 - b. 338-339.

⁹⁰ Očuvana je molba tog sadržaja iz 1944. ministru unutrašnjih poslova Artukoviću s potpunom biografijom gdje navodi da mu je obitelj iz Peteranca. (HDA, Benko, kut. 2.)

⁹¹ Takav je rad Benka »Realna zarada kroz posljednjih 10 godina« 1941., (HDA, Benko, kut. 84.- br. 9), i A. Benko »Kad se narodna privreda promatra i sa socijalnih gledišta«. (HDA, Benko, kut. 84 - br. 12.)

⁹² (Jasna Stanković), *Analitiki inventar rukopisne ostavštine Artura Benka Grade.*, Zagreb, s.a. Benkova ostavština je prema uvidu u dokumentaciju Hrvatskog državnog arhiva (reg.310/1946, 254/1947 i Akvizicije br. 17/1947. dospjela u Arhiv u tri navrata: 1. personalni spisi, rukopisi, 2. publikacije i knjige te novine i 3. izdvojeni originali grbovnica obitelji Benko uvršteni u zbirku »Armales« Hrvatskog državnog arhiva. Budući da je Artur Benko bio u Nadzornom odboru Heraldickog društva u Zagrebu zajedno s barunom Bartolom Zmajčićem vjerojatno je upravo ovaj, zaposlen u Hrvatskom državnom arhivu poveo brigu da Benkova građa na propad ne Benko je naime napisao članak » Le Comte Antoine Vrantschitsch« (T.GALLOVIĆ, »Hrvatska heraldička periodika: Vitezović i Glasnik heraldike«, *Arhivski vjesnik*, 52/2009, str.103.) Benkova ostavština preuzeta je nakon smrti Artura Benka iz njegovog stana na brzinu i bez prijemnog popisa, a vjerojatno je prvotno bila i cjelovitija i veća nego što je danas. Prvi privremeni inventar izrađen je 1963. a analitički oko 1975. i arhivistica Jasna Stanković je na sređivanju ovog fonda radila dobar dio svog radnog vijeka, te je i ona ukazala u posebnom referatu na vrijednost sadržaja ovog fonda.

Studijski je proučavao opadanje kvalitete života radnika i namještenika pod utjecajem velike svjetske krize i uključio se u borbu za povišenje zarada nakon toga. Njegova smrt pada u 1946. kada nitko nije smio podsjećati na vremena prije partizanskog rata i komunističkog pokreta. Njegovu smrt tiskao gotovo da i nije zabilježio a njegove zasluge su pale u zaborav kao i brojnih krajišnika koji su se borili za prosvjetiteljsku Europu. Benko je jedan od najzanimljivijih ličnosti u našoj kulturi prve polovice 20. stoljeća, koja je potpuno neopravdano zaboravljena i zanemarena. Kao i druge ličnosti rodom iz Podravine nije dobio ni on ni članovi njegove obitelji ono mjesto koje im pripada u hrvatskoj povijesti i kulturi, a širina interesa Artura Benka za emigraciju, statistiku ali i za druga društvena pitanja svrstavaju ga u najplodnije naše ljude koji su se bavili socijalnim, privrednim i emigrantskim pitanjima.

SUMMARY

Artur Benko Grado Bojnički (born Ogulin, 1875 – died Zagreb, 1946) was one of the most prolific Croatian chroniclers and statisticians between the two world wars. Since he was a keen observer of the world movements too, surely he is Croatia's first globalist. Being a law school graduate with 20 years of experience in administration and fluent in foreign languages, Benko had a solid background for systematic research of mass events in Croatia, especially prices, wages and migrations. He was a pioneer in these fields. Another pioneering aspect of his was his family background - they were the Military Border people, serving in the military of the Austro-Hungarian Empire, until he prioritized his interests to economy and migrations. Artur Benko himself claimed his family originated from Peteranec, nearby Koprivnica. His work was definitely multi-layered, being an administrator, writer, poet, translator (in his early years; until 1918) and statistician, economics writers (his late years, until he died). Both his early and late stages of life were extremely prolific, as he was hardworking, systematic, with vast knowledge of history and economics literature, published in various foreign languages. Thanks to him, today we can monitor movement of prices, wages and living costs (his statistical review »Index« was published in Serbo-Croatian, English and French); he also made necessary statistics on mass social movements and events for banking sector. He is best known for his research of migrations; out of ten planned volumes of Migrations encyclopedia, he managed to publish two: Encyclopedia of Canada's migrations (1930.) and U.S. Immigration law - *Common Law* (1933). He was a member of many professional associations and his work is of great value for our economic, social and migration history.